

گونه‌شناسی معماری مساجد محله‌ای شهر سنندج در دوره قاجار

محمد ابراهیم زارعی*

دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا همدان

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۱۴

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۱/۱۰

چکیده

سنندج مساجد محله‌ای متعددی دارد. ویژگی‌های این مساجد ایجاب می‌کند که به طور جداگانه مطالعه شوند. هدف از این نوشتار در ابتدا تاریخ‌گذاری و شناخت ویژگی‌های فضایی-کالبدی این بناها و در ادامه گونه‌شناسی مساجد محله‌ای شهر سنندج در دوره قاجار است تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود: نخست، چند گونه مسجد با توجه به ساختار معماری و چیدمان فضاها در این شهر قابل شناسایی است؟ دوم، هر یک از این گونه‌ها چه ویژگی‌هایی دارند و آیا می‌توان «سبک سنندجی» را بر آنها اطلاق کرد؟ با توجه به پرسش‌های تحقیق این پیش‌فرض‌ها مطرح است که مساجد شهر سنندج سبکی خاص در نقشه و ساختار و چیدمان فضاها دارند که می‌توان آنها را تحت عنوان مساجد محله‌ای «سبک سنندجی» نام‌گذاری کرد. هر یک از گونه‌های این سبک، ویژگی‌های خاص خود را متناسب با شرایط مکانی دارند. این تحقیق با شناسایی معیارهای معماری ساخت مساجد محله‌ای سنندج در دوره قاجار به تبیین گونه‌ها پرداخته که از طریق گونه‌شناسی توصیفی، تاریخی - تحلیلی و با الگوی گونه‌شناسی داده‌بنیاد به طبقه‌بندی نمونه‌های مورد مطالعه می‌پردازد. داده‌های این نوشتار از طریق بررسی‌های میدانی و بازدید از این مساجد و مدارک کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. برآیند این نوشتار نشان می‌دهد که مهم‌ترین معیارهای طراحی؛ ساخت و ساز مساجد محله‌ای در نوع معماری بومی برون‌گرا و معماری مرکزی ایران درون‌گرا و نیز وضعیت زمین، امکانات در اختیار به لحاظ تمکن مالی و مصالح بوده است. همچنین تحلیل گونه‌ها نشان می‌دهد که این سبک از معماری متناسب با شرایط زمان و مکان و اقلیم منطقه بوده است.

واژگان کلیدی: مساجد محله‌ای، سبک سنندجی، دوره قاجار، ایوان ستون‌دار چوبی.

Typology of neighborhood (Mahalla) mosques of Sanandaj in Qajar era

Mohammad Ebrahim Zarei

Associate Prof., Faculty of Architecture and Art, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

Abstract:

Sanandaj has a variety of neighborhood mosques, characteristics of which require to be separately studied. The objective of this paper is firstly to date and study the spatial and physical features of these buildings and then typology of the neighborhood (Mahalla) mosques of Sanandaj in Qajar era in order to answer these questions. The first question is how many types of mosques are distinguishable given the architectural structure and space syntax in the city? And the second question is what the characteristics of these types are and if they could be categorized as Sanandaji Style? Considering the questions posed in this research it is likely that the mosques of the Sanandaj have their own type of plan, structure and space syntax which allows us to sort them under the title Sanandaji Style. Each type of this style has its own characteristics regarding the site and situation. This paper studying the architectural standards of building neighborhood (Mahalla) mosques of Sanandaj in Qajar era, distinguishes the types using the descriptive, historic-analytic method and also data-based typology model and tries to classify the cases of this study. The data used in this paper has been collected from both field and library researches. The result of this paper designates the most important criteria of designing such mosques as: the local mosques are extrovert, however in central Iran are introvert, land situation, economic facilities and material. The analysis of the types also indicates the effectiveness of this style in different times and climates of the region.

Keywords: Neighborhood mosques, Sanandaji Style, Qajar period, Columned wooden iwan.

۱. اردلان، مستوره (۲۰۰۵). **تاریخ الاکراد**. به کوشش جمال احمدی آیین، آراس، اربیل.
۲. ایازی، برهان (۱۳۷۱). **آئینه سنندج**. مؤلف، سنندج.
۳. بابانی، عبدالقادر بن رستم (۱۳۷۷). **سیرالاکراد در تاریخ و جغرافیای کردستان**، به اهتمام محمد رئوف توکلی، توکلی، تهران.
۴. بهشتی، سید محمد (۱۳۸۹). **مسجد ایرانی مکان معراج مومنین**، انتشارات روزنه، تهران.
۵. پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۷). **معماری ایرانی**، تالیف و تدوین غلامحسین معاریان، نشر سروش دانش، تهران.
۶. جعفری، مهین (۱۳۷۹). «معرفی دو نمونه از مساجد محلّه‌ای سنندج»، **در مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی معماری مسجد-افق آینده**، دانشگاه هنر، مهرماه ۱۳۷۹، ج ۱، صص ۲۹۸-۲۸۹.
۷. جعیط، هشام (۱۳۷۲). **کوفه پیدایش شهر اسلامی**، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، آستان قدس رضوی، تهران.
۸. زارعی، محمدابراهیم (۱۳۸۱). **سیمای میراث فرهنگی کردستان**، سازمان میراث فرهنگی کشور، (پژوهشگاه)، تهران.
۹. ----- (۱۳۸۳). «عمارت آصف دیوان (خانه کرد) موزه مردم شناسی کردستان»، **فصلنامه فرهنگی پژوهشی فرهنگ کردستان**، سال ششم، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۸۳، صص ۸۱-۱۰۷.
۱۰. ----- (۱۳۸۵). **مسجد - مدرسه دارالاحسان سنندج**، اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان کردستان، سنندج.
۱۱. ----- (۱۳۸۶). **تغییر و تحولات شهر سنندج در دوران صفوی و قاجار از دیدگاه مطالعات باستان‌شناختی**، رساله دکتری، گروه باستان‌شناسی، دانشگاه تهران.
۱۲. ----- (۱۳۹۲). «سنندج شهر ارس برسی روند شکل‌گیری و گسترش هنر اُرسی‌سازی بر اساس نمونه‌های موجود»، **دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات معماری ایران**، سال ۱۳۹۲، پاییز و زمستان، صص ۱۰۹-۱۳۰.
۱۳. ----- (۱۳۹۳). **خانه‌های قدیمی سنندج**، انتشارات دانشگاه کردستان، سنندج.
۱۴. سنندجی، میرزا شکرالله (۱۳۶۶). **تحفه ناصریه در تاریخ و جغرافیای کردستان**، به کوشش حشمت‌الله طیبی، امیرکبیر، تهران.
۱۵. قاسمی سیجانی، مریم و معاریان، غلامحسین (۱۳۸۹). «گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان»، **نشریه هویت شهر**، سال پنجم، شماره ۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۸۷-۹۴.
۱۶. کردستانی، سوران (۱۳۷۹). «نگاهی به ویژگیهای معماری یادمانهای اسلامی کردستان، نمونه کهن‌ترین مسجدهای اسلامی»، **روزنامه همشهری**، ۱۸ بهمن، ۱۳۷۹، سال نهم، شماره ۲۳۳۵، ص ۵.
۱۷. مردوخ، محمد (۱۳۷۹). **تاریخ مردوخ (تاریخ کرد و کردستان)**، نشر کارنگ، تهران.
۱۸. معاریان، غلامحسین (۱۳۷۱). **آشنایی با معماری مسکونی ایرانی گونه‌شناسی برونگرا**، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۱۹. ----- (۱۳۷۲). **آشنایی با معماری مسکونی ایرانی گونه‌شناسی درونگرا**، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۲۰. وقایع نگار کردستانی، میرزا علی‌اکبر (۱۳۸۱). **حدیقه ناصری و تحفه الظفر در تاریخ و جغرافیای کردستان**، به کوشش محمدرئوف توکلی، توکلی، تهران.